

Р.Г.МАЙСТРО, С.О.ВАСИЛЬЦОВА

РИЗИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Досліджено ризики в умовах пандемії COVID-19 для підприємств та економіки України, до яких відносять зовнішні та внутрішні ризики. Зазначено, що дотепер відсутній ефективний механізм компенсації збитків від карантинних обмежень підприємству і працівникам та, на жаль, немає чіткого бачення реалізації антикризової стратегії розвитку економіки в таких умовах. Досліджено тематичний випуск Консенсус-прогнозу та здійснено аналіз оцінки ризиків для підприємств та економіки України на основі опитування експертів та молоді. Зазначено, що згорання діяльності підприємств України здатне спричинити руйнівні системні наслідки для національної економіки, а саме: спад ВВП та погіршення макроекономічних дисбалансів, дестабілізація банківської системи внаслідок неплатоспроможності суб'єктів підприємництва, збільшення безробіття, нарощення дебіторської та кредиторської заборгованості. Визначено перспективні напрями діяльності підприємств в умовах пандемії, основним з яких є цифровізація економіки та бізнес процесів, темпи росту якої незначні від 1% до 5%. При цьому позитивні тенденції цифровізації переважатимуть у галузях: фінансова, страхова, роздрібна торгівля, охорона здоров'я. Зазначено, що вплив пандемії COVID-19 на розвиток процесів автоматизації виробництва та впровадження цифрових технологій в Україні буде нерівномірним. Визначено основні заходи з підтримки діяльності українських підприємств з боку держави, серед яких реалізація антикризового Плану дій щодо підтримки підприємництва в умовах карантинних заходів та у період економічного відновлення, сприяння збереженню та розширенню ринків збуту для підприємств в умовах обмежень, впровадження заходів для недопущення корупційних зловживань, спрощення податкового адміністрування, стимулювання цифрових трансформацій.

Ключові слова: ризики підприємств; пандемія COVID-19; економіка; напрями підтримки держави

Р.Г.МАЙСТРО, С.А.ВАСИЛЬЦОВА

РИСКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ И КАРАНТИНА

Исследованы риски в условиях пандемии COVID-19 для предприятий и экономики Украины, к которым относят внешние и внутренние риски. Отмечено, что до сих пор отсутствует эффективный механизм компенсации убытков от карантина предпринимательству и работникам и, к сожалению, нет четкого видения реализации антикризисной стратегии развития экономики в таких условиях. Исследовано тематический выпуск Консенсус-прогноза и осуществлен анализ оценки рисков для предприятий и экономики Украины на основе опроса экспертов и молодежи. Отмечено, что сокращение деятельности предприятий Украины приведет к разрушительным системным последствиям для национальной экономики, а именно: спад ВВП и ухудшение макроэкономических дисбалансов, дестабилизация банковской системы вследствие неплатежеспособности субъектов предпринимательства, увеличение безработицы, наращивание дебиторской и кредиторской задолженности. Определены перспективные направления деятельности предприятий в условиях пандемии, основным из которых является цифровизация экономики и бизнес процессов, темпы роста которой незначительный от 1% до 5%. При этом положительные тенденции цифровизации будут преобладать в отраслях: финансовая, страховая, розничная торговля, здравоохранение. Отмечено, что влияние пандемии COVID-19 на развитие процессов автоматизации производства и внедрения цифровых технологий в Украине будет неравномерным. Определены основные мероприятия поддержки деятельности украинских предприятий со стороны государства, среди которых реализация антикризисного плана поддержки предпринимательства в условиях карантинных мероприятий и в период экономического восстановления, содействие сохранению и расширению рынков сбыта для предприятий в условиях ограничений, внедрение мер по недопущению коррупционных злоупотреблений, упрощение налогового администрирования, стимулирование цифровых преобразований.

Ключевые слова: риски предприятий, пандемия COVID-19, экономика, направления поддержки государства

R. H. MAISTRO, S. O. VASILTSOVA

RISKS OF ACTIVITY OF UKRAINIAN ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF A PANDEMIC AND QUARANTINE RESTRICTIONS

The risks in the conditions of the COVID-19 pandemic for the enterprises and economy of Ukraine, which include external and internal risks, have been studied. It is noted that so far there is no effective mechanism for compensation of losses from quarantine restrictions to businesses and employees and, unfortunately, there is no clear vision of the implementation of anti-crisis strategy of economic development in such conditions. The thematic issue of the Consensus Forecast was studied and the risk assessment analysis for enterprises and the economy of Ukraine was carried out on the basis of a survey of experts and youth. It is noted that the curtailment of Ukrainian enterprises can have devastating systemic consequences for the national economy, namely: declining GDP and deteriorating macroeconomic imbalances, destabilization of the banking system due to insolvency of business entities, rising unemployment, increasing receivables and payables. Perspective directions of activity of the enterprises in the conditions of a pandemic are defined, the basic of which is digitalization of economy and business processes which growth rates are insignificant from 1% to 5%. At the same time, the positive trends of digitalization will prevail in the following areas: financial, insurance, retail trade, healthcare. It is noted that the impact of the COVID-19 pandemic on the development of processes for automation of production and implementation of digital technologies in Ukraine will be uneven. The main measures to support the activities of Ukrainian enterprises by the state are identified, including the implementation of the anti-crisis Action Plan to support entrepreneurship in quarantine and economic recovery, promoting the preservation and expansion of markets for enterprises in conditions of restrictions, implementation of measures to prevent corruption, simplification of tax administration, stimulation of digital transformations.

Keywords: enterprise risks, COVID-19 pandemic, economy, directions of state support

Постановка проблеми. Діяльність підприємств в Україні супроводжується великою кількістю ризиків різного характеру. До ризиків, які притаманні діяльності підприємств у ринковій економіці додалися ризики у зв'язку з пандемією COVID-19 та

карантинними обмеженнями. Тривалість карантинних обмежень обумовлюють критичні ризики для галузей та підприємств, в першу чергу для малого та середнього підприємництва.

Пандемія COVID-19 зумовила масштабну

фінансово-економічну кризу у всьому світі і Україна теж потерпає та несе, на жаль, не тільки економічні втрати а й людські. Окрім того, в Україні продовжується військова агресія з боку РФ, що підсилює економічну, політичну та соціальну кризу в країні.

В таких умовах українські підприємства змушені шукати нові методи нейтралізації ризиків своєї діяльності та шляхи збереження і розвитку бізнесу. Застосування нових підходів до виробництва, використання сучасних інформаційних технологій під час управління підприємством приводять до значних змін у ризиках. Як наслідок, зростає потреба вдосконалення методів планування, прогнозування, ідентифікації та оцінювання фінансових ризиків підприємства. Таким чином, дослідження ризиків діяльності підприємств в сучасних умовах економіки є необхідною умовою попередження їх негативного впливу та зменшення збитків та негативних наслідків у разі їх настання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні науковці активно досліджують проблеми та ризики діяльності підприємств в умовах пандемії. Серед публікацій з таких напрямків дослідження можна виокремити праці Гейко Т. Ю. Лактіонової А., Литвиненко Л. та інші. Однак залишаються недостатньо дослідженими питання визначення ризиків для підприємств та економіки України в сучасних умовах пандемії і карантинних обмежень та шляхів зменшення їх негативного впливу.

Метою статті є визначення ризиків для діяльності підприємств в умовах пандемії COVID-19 та засобів зменшення їх негативного впливу.

Виклад основного матеріалу. Необхідність дослідження ризиків діяльності підприємств підтверджує те, що можливе згорання діяльності підприємств України здатне спричинити руйнівні системні наслідки для національної економіки, а саме: спад ВВП та погіршення макроекономічних дисбалансів, дестабілізація банківської системи внаслідок неплатоспроможності суб'єктів підприємництва, збільшення безробіття, нарощення дебіторської та кредиторської заборгованості. Зрозуміло, що карантинні заходи загострили проблеми нерівномірного впливу карантину на окремі галузі та сегменти підприємництва на національному та місцевому рівнях, особливо це стосується малих та середніх підприємств, що актуалізує завдання держави щодо визначення пріоритетів підтримки українського бізнесу [1].

Отже, до основних ризиків діяльності підприємств в умовах карантину відносяться наступні:

– Припинення діяльності. За даними опитування Info Sapiens [2] лише 66% малих та середніх підприємств зможуть диверсифікувати діяльність, але підприємства у вузькоспеціалізованих сегментах скоріше всього будуть змушені згорнути діяльність. Найбільше підпадають під удар негативного впливу промисловість, оптова і роздрібна торгівля та сільське господарство, які створюють 44% доданої вартості та

забезпечують зайнятість 55% робочих місць [2; 3]. Також готельно-ресторанний бізнес теж зазнає збитків в таких умовах, особливо вважаючи, що в структурі даного бізнесу 60% в ньому становлять малі підприємства, які першочергово потребують підтримки.

– Загроза неплатоспроможності та зниження ліквідності. Недоступність кредитних ресурсів та дефіцит власних ресурсів може призвести до згорання діяльності. За даними опитування дослідження Info Sapiens та Advanter Group ще рік тому можливість закриття бізнесу через карантин розглядало від 3 до 10% малих та середніх підприємств, враховуючи, що загроза пандемії COVID-19, на жаль, не зникла, то тенденція до згорання бізнесу залишається.

– Зменшення обсягів споживчого попиту. Зменшення попиту на товари та послуги, що не належать до базових потреб споживачів, суттєво вплине на зниження виторгу підприємств, що виробляють таку продукцію. Негативні споживчі очікування мають 62% населення [2].

– Порушення ланцюгів створення доданої вартості і постачання. Налагоджені бізнес-процеси, а саме купівля, логістика, продаж порушуються під час карантинних заходів, зважаючи на зупинку діяльності частини партнерів і підприємства змушені шукати нові альтернативні ринки для поставок сировини та аутсорсингу послуг.

– Зменшення внутрішнього ринку збуту. Зменшення платоспроможності населення в період карантину призводить до скорочення внутрішнього ринку. Незважаючи на те, що пандемія COVID-19 вже рік вносить корективи в діяльність підприємств, життя людей та держави, дотепер відсутній ефективний механізм компенсації підприємництву та працівникам, а представники влади не можуть спрогнозувати ані період кризи, ані інструменти її подолання.

– Зменшення експорту та невизначеність на зовнішніх ринках, оскільки пандемія COVID-19 присутня в усьому світі, і всі країни змушені вести свою діяльність з врахуванням цього [3].

У відповідь на ситуацію, викликану пандемією COVID-19, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України разом з Представництвом ЮНІСЕФ в Україні підготувало черговий тематичний випуск Консенсус-прогнозу з метою висвітлення консенсусного бачення майбутніх тенденцій та об'єктивної оцінки ризиків та викликів, які постали як перед світовою економікою, так і перед економікою України внаслідок світової рецесії та введення в Україні обмежувальних заходів під час боротьби з пандемією гострої респіраторної хвороби COVID-19. Інноваційність даного випуску полягає у тому, що у публікації надається консенсусне бачення розвитку країни очима молоді та його зіставлення з експертними оцінками. Цікавим є те, що всі прогнозні показники, надані учасниками опитування, не є офіційними прогнозами установ, а лише експертними оцінками фахівців. Окрім прогнозів щодо розвитку економіки в сучасних умовах, в даному дослідженні

визначені ризики для економіки України, які впливають на діяльність підприємств.

Оцінка ризиків здійснювалась за двома критеріями: ймовірність реалізації конкретного ризику та вплив ризику на економіку України. На основі наданих матеріалів було розраховано інтегральну оцінку ризиків як добуток оцінок ймовірності реалізації явища та впливу явища на економіку України, зважений на кількість респондентів. Максимальна консенсус-оцінка як зовнішніх так і внутрішніх ризиків має інтегральне значення 16. Оцінка реалізації ризиків та їх впливу на економіку України проводилася за шкалою, що наведена в таблиці 1 [4]. Розглянемо оцінки експертів з приводу зовнішніх ризиків для економіки України.

Таблиця 1 – Шкала оцінки ризиків для економіки України

Оцінка ймовірності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України
Значна ймовірність (50% і більше) прояву явища – 4	Значний вплив - 4
Середня ймовірність (30–49%) прояву явища – 3	Помірний вплив - 3
Помірна ймовірність (10–29%) прояву явища – 2	Слабкий вплив - 2
Мала ймовірність (менше 10%) прояву явища – 1	Незначний вплив - 1
Явище не є вірогідним – 0	Вплив відсутній - 0

Отже, експерти визначили такі зовнішні ризики на 2021 рік:

1. Нова світова криза (внаслідок руйнування усталених виробничих зв'язків, банкрутства ряду промислових виробників в країнах ЄС та світі): інтегральна оцінка на 2021 – 7. Цей ризик вдруге посідає лідируючу позицію.

2. Дефіцит зовнішнього фінансування та звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталів»: інтегральна оцінка у 2021 – 9.

3. Вихід нерезидентів з ОВДП» у 2021 – 9.

4. Посилення гібридних загроз національній безпеці України, у т.ч. активне військове протистояння на сході країни» у 2021 – 8.

Також високу інтегральну оцінку отримав новий зовнішній ризик у зв'язку з виникненням інших хвиль пандемії COVID-19 в світі» (цікаво, що інтегральна оцінка 10 на 2020 рік; 8 – на 2021)».

Найменш значущими з зовнішніх ризиків експертами оцінено ризики «Запуск в експлуатацію трубопроводів Північний потік 2 та Турецький потік» (інтегральна оцінка (3) – у 2020 році, у 2021 році – (6)) та «Суттєве зростання цін на світових енергетичних ринках» (у 2020 – 3, у 2021 – 4). За попередніми оцінками вплив цих ризиків був вищим: у 2020 році – (8) та (6), у 2021 році – (9) та (5) відповідно.

Необхідно зазначити, що погляди молоді та думки експертів щодо оцінки зовнішніх ризиків майже співпадають. Найбільш значущими протягом 2020 та 2021 років зазначені ризики «Нової світової кризи», «Виникнення інших хвиль пандемії COVID-

19 в світі», «Дефіцит зовнішнього фінансування та вихід нерезидентів із ОВДП». Також однакова позиція молоді та експертів щодо негативного впливу та пролонгованої дії ризику «Посилення гібридних загроз національній безпеці України». Щодо ризику «Впровадження нових торговельних бар'єрів для вітчизняного експорту з боку інших країн», який молодь вважає одним з найбільш значущих для економіки, то експерти надають йому невисоку оцінку на рівні 5 у 2020-2021 роках [4].

Підприємства в своїй діяльності, в першу чергу, залежать від внутрішніх ризиків, найбільш значущими серед яких експерти визначили наступні:

1. Значне зростання дефіциту державного бюджету та касових розривів у ПФУ, інших Фондах державного соціального страхування» (з інтегральною оцінкою 12 – у 2020 році та 10 – у 2021). Цей ризик у попередніх роках оцінювався експертами як доволі значущий (за 2017-2019 роки середня інтегральна оцінка – 9) та на фоні пандемії COVID-19 вдруге зайняв головну позицію.

2. Значне безробіття через повернення заробітчани, масове звільнення працівників (10 / 9).

3. Масове банкрутство підприємств середнього та малого бізнесу» (10 / 7).

4. Прискорення інфляційних процесів (9 / 9).

5. Експоненціальне поширення COVID-19, не спроможність медичної системи зупинити пандемію в Україні» (8 / 7).

Також на високому рівні знаходиться оцінка деяких постійних ризиків на зазначений період:

- зростання негативних очікувань економічних агентів» у 2020 році – 11 (у попередньому опитуванні 12), у 2021 – 9 (9);

- посилення неплатоспроможності реального сектору економіки» у 2020 – 11 (12), у 2021 – 10 (10);

- суттєве падіння платоспроможного попиту населення» у 2020 році – 11 (13), у 2021 – 9 (11);

- збереження високого рівня корупції» у 2020 – 10 (11), у 2021 – 10 (10) – на думку експертів (відповідно до інтегральних оцінок) цей ризик матиме значення і у наступних роках (у 2022 – 9, у 2023 – 8);

- збереження низької кредитної активності комерційних банків у реальному секторі» у 2020 – 10 (11), у 2021 – 8 (10).

Єдиним внутрішнім ризиком, оцінки якого виявились вищими порівняно з попереднім опитуванням, став «Прояв суттєвих девальваційних тенденцій на валютному ринку» у 2020 році – 11 (9), у 2021 – 9 (7)

Найменш значущими для економіки експертами оцінено внутрішній ризик «Дефолт за зовнішнім боргом» (інтегральна оцінка (5) – у 2020 році, у 2021 році – (6)).

Погляди молоді та думки експертів щодо оцінки внутрішніх ризиків також майже співпадають. На жаль, високі інтегральні оцінки за зазначеними ризиками залишаються на 2021 рік [4].

Отже, враховуючи, визначені ризики та їх інтегральні оцінки, очевидно, що пріоритети в діяльності підприємств зміняться, бо сьогодні диктує нові умови конкурентного середовища, що

пов'язано з наступними чинниками:

1. Нові канали збуту. У зв'язку з карантинними обмеженнями компанії використовують альтернативні канали збуту продукції, а саме: продаж традиційних продуктів та послуг через онлайн-канали шляхом оцифрування бізнес процесів з продажу товарів та послуг, або шляхом використання посередницьких платформ. В умовах формування нових цифрових платформ компаніям варто перекидати зусилля з продажу у B2C та B2B сегментах ринку на нові канали. Перехід до онлайн стане сьогодні є однією з умов ефективної діяльності підприємств та приносить швидкі результати.

2. Переформатування існуючих промислових потужностей для виробництва нових товарів. COVID-19 зменшив попит на певні групи товарів і послуг, що призвело до недозавантаження організаційно-промислової інфраструктури. Водночас, попит на інші групи товарів залишається високим або асиметрично зростає. Доцільно переорієнтувати недозавантажену інфраструктуру для виробництва товарів та послуг для боротьби з COVID-19, а також для задоволення майбутніх змін попиту споживачів.

3. Впровадження інновацій, які дають можливість отримати нові переваги в сучасних умовах. Важливим є інформування про Інтернет пропозиції компаній та покращення цифрової лояльності клієнтів.

4. Співпраця із зовнішніми партнерами в межах економіки спільного використання. Розвиток партнерських відносин з іншими компаніями може збільшити промислово-логістичні потужності в умовах кризи.

5. Переорієнтація на нові ринкові реалії в багатьох країнах світу, а отже і зміна попиту споживачів. Можливості охоплюють перехід від офлайн до онлайн-освіти, трансформацію надання медичної допомоги та збільшення використання цифрових каналів продажу. Компанії повинні прискорити цифрову трансформацію, освоєння інструментів цифрового маркетингу, розбудову співпраці за допомогою інтернет-платформ.

6. Активізація використання соціальних мереж для координації діяльності співробітників та партнерів. Окремим напрямом стає ініціювання компаніями навчання та мотивації персоналу до просування продукції компанії у соціальних мережах.

7. Пошук нових джерел доходів та диверсифікація діяльності підприємств. Існує висока ймовірність скорочення багатьох ринків і тривалого збереження низького попиту на них з боку споживачів і підприємницьких структур, що стимулює підприємства до розвитку нових напрямків діяльності, що є затребуваними сьогодні.

8. Підвищення рівня підготовки, навичок та кваліфікації персоналу відповідно до потреб ринку в сучасних умовах економіки. Обмеження для економічної діяльності у період пандемії коронавірусу змусило всі підприємства переглянути майже кожен аспект своєї діяльності: дистанційну роботу, цифровий спосіб взаємодії та використання нових технологій [1].

Цікавим є прогноз експертів з приводу подолання негативних наслідків пандемії в економіці України. На думку експертів у 2022-2024 роках темпи економічного зростання України прискорюватимуться. Всі елементи попиту також матимуть позитивну динаміку. Зростання в інвестиціях – 9,3% – в середньому щороку за період. Безробіття вийде на допандемічний рівень – 8,2% лише у 2024 році. Більшість експертів вважають, що вплив пандемії COVID-19 на розвиток процесів автоматизації виробництва та впровадження цифрових технологій в Україні буде нерівномірним. За підсумками 2020-2021 років порівняно з 2019 роком темп росту цифровізації економіки матиме незначний темп зростання (від 1% до 5%). При цьому позитивні тенденції цифровізації переважатимуть у галузях: фінансова, страхова, роздрібна торгівля, охорона здоров'я.

У вище згаданому тематичному випуску Консенсус-прогнозу було також здійснено опитування експертів та молоді з приводу ефективності застосування в Україні певних кроків для відновлення виробництва в промисловості, сільському господарстві, транспорті, торгівлі та будівництві в постпандемічний період [4].

До основних заходів з метою подолання негативного впливу пандемії та карантинних обмежень для бізнесу, підприємств та економіки України в цілому було запропоновано наступні:

1. Запровадження «розумного» протекціонізму (критерію локалізації виробництва під час проведення публічних закупівель або інших заходів підтримки національних виробників.

2. Запровадження податкових пільг для виробництв, які були зупинені на час карантину.

3. Відновлення державного замовлення на продукцію вітчизняних підприємств.

4. Розширення програм «пільгового кредитування» МСП, іпотеки шляхом компенсації кредитної ставки з бюджету.

5. Фінансування за участі держави створення повного циклу виробництва товарів, критично необхідних в умовах, що становлять загрозу життю і здоров'ю громадян

6. Збільшення обсягу «гелікоптерних грошей», які роздаються населенню.

Найбільш дієвими кроками для відновлення виробництва в постпандемічний період в Україні, на думку молоді будуть:

- запровадження податкових пільг для виробництв, які були зупинені на час карантину на період близько 2- років (усереднене значення);

- фінансування за участі держави створення повного циклу виробництва товарів, критично необхідних в умовах, що становлять загрозу життю і здоров'ю громадян;

- відновлення державного замовлення на продукцію вітчизняних підприємств.

Таке бачення значною мірою відрізняється від експертних оцінок. Експерти найбільш ефективними вважають:

- фінансування за участі держави створення

повного циклу виробництва товарів, критично необхідних в умовах, що становлять загрозу життю здоров'ю громадян;

- розширення програм «пільгового кредитування і» МСП, іпотеки шляхом компенсації кредитної ставки з бюджету [4].

Важливим є те, що Україні необхідно не стільки намагатися відновити допандемічні показники, скільки рухатися далі, вносячи необхідні корективи до цільових орієнтирів та включаючи у щоденне життя необхідні обмеження та використовуючи їх на власну користь. Таким чином, для того щоб зменшити негативний вплив пандемії та карантинних обмежень необхідне зміцнення співпраці між законодавчою та виконавчою владою, що дозволить знизити ризики для розвитку підприємств.

Основними заходами з підтримки діяльності українських підприємств з боку держави повинні бути [5]:

- реалізація антикризового Плану дій щодо підтримки підприємництва в умовах карантинних заходів та у період економічного відновлення;

- сприяння збереженню та розширенню ринків збуту для підприємств в умовах обмежень;

- впровадження заходів для недопущення корупційних зловживань та дискримінації суб'єктів господарювання в умовах дії карантину;

- спрощення податкового адміністрування;

- стимулювання цифрових трансформацій, розширення цифрових інструментів для дистанційного виконання фінансово-господарських операцій

Також важливими будуть рішення підприємств щодо виходу з кризи в постпандемічний період. Для запобігання поширення кризового стану на підприємстві необхідно максимально швидко адаптуватися до «нового ринку» в умовах світової пандемії COVID-19, впроваджувати структурні зміни такі, як перехід на цифрові технології чи створення антикризового фонду, перевести певні процеси бізнесу в онлайн режим, визначити пріоритети фінансування, тимчасово переорієнтувати бізнес, розробити нову стратегію розвитку, враховуючи поточну ситуацію, зосередитися на тому напрямку діяльності, який є ефективним. Таким чином, пандемія COVID-19 змусила Україну та весь світ переглянути формування власних пріоритетів на довгостроковий період.

Список літератури

1. Гейко, Т. Ю. Пріоритети розвитку підприємництва в Україні в умовах пандемії COVID-19 та в посткарантинний період. *Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 2 (73). С. 62–71.
2. Дані опитування-дослідження Info Sapiens (березень 2020) та Advanter Group (квітень 2020). URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=114> (дата звернення: 20.03.2021).
3. Литвиненко, С. Л., Цвик Ю. А., Грицик Т. О., Гущик О. Л. Виклики та можливості для українського бізнесу. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення 8.04.2021)
4. Україна: вплив COVID-19 на економіку і суспільство. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування серпень 2020 консенсус-прогноз: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України №52. URL: <https://www.me.gov.ua> (дата звернення: 09.04.2021)
5. Лактіонова О.А., Лемешко М.О. Екосистема підтримки бізнесу в умовах пандемії URL: <https://jeou.donnu.edu.ua> > article view (дата звернення 8.04.2021)

References (transliterated)

1. Heyko, T. Y. Priorityty rozvytku pidpryyemnystva v Ukrayini v umovakh pandemiyi COVID-19 ta v postkarantynnyy period. [Priorities of business development in Ukraine in the conditions of the COVID-19 pandemic and in the post-quarantine period]. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen' : zb. nauk. prats'*. [Bulletin of socio-economic research: coll. Science. wash.] Odesa : Odes'kyi natsional'nyy ekonomichnyy universytet. 2020. no 2 (73). pp. 62–71.
2. Dani opytuvannya-doslidzhennya Info Sapiens (berezen' 2020) ta Advanter Group (kviten' 2020). [Survey data of Info Sapiens (March 2020) and Advanter Group (April 2020)] URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=114> (data zvernennya: 20.03.2021).
3. Lytvynenko, S. L., Tsvyk YU. A., Hrytsyk T. O., Hushchuk O. L. Vyklyky ta mozhlyvosti dlya ukrayins'koho biznesu. [Challenges and opportunities for Ukrainian business.]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (data zvernennya 8.04.2021)
4. Ukrayina: vplyv COVID-19 na ekonomiku i suspil'stvo. Departament stratehichnoho planuvannya ta makroekonomichnoho prohnozuvannya serpen' 2020 konsensus-prohnoz: Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta sil's'koho hospodarstva Ukrayiny №52. [Ukraine: the impact of COVID-19 on the economy and society. Department of Strategic Planning and Macroeconomic Forecasting August 2020 Consensus Forecast: Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine №52.]. URL: <https://www.me.gov.ua> (data zvernennya: 09.04.2021)
5. Laktionova O.A., Lemeshko M.O. Ekosystema pidtrymky biznesu v umovakh pandemiyi [Business support ecosystem in a pandemic.]. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua> > article view (data zvernennya 8.04.2021)

Надійшла (received) 09.04.2021

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Майстро Руслана Григорівна (Майстро Руслана Григорьевна, Maistro R.) - кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри економіки та маркетингу Національного технічного університету «ХПІ», м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3645-0279>; e-mail: maistrorg@gmail.com

Васильцова Світлана Олександрівна (Васильцова Светлана Александровна, Vasil'tsova S.) - кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри економіки та маркетингу Національного технічного університету «ХПІ», м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3750-9922>; e-mail: svetifom@gmail.com